

Çivi Yazılı Metinlere Göre Mezopotamya'da Hayvanlar Arasında Görülen Salgınlar

Epidemics Observed in Animals in Mesopotamia According to Cuneiform Texts

Cansu ALTUN YILDIRIM

Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

ÖZET

Bu makale, Mezopotamya kaynaklarında hayvanlarda görülen salgın hastalıkların algılanışını ve tanımlanışını incelemektedir. Eskiçağda salgınlar tanrısal bir ceza olarak görülmüş; astrolojik gözlemler (Mars-Nergal ilişkisi) ve karaciğer falları bu felaketleri öngörmek için temel araçlar olarak kullanılmıştır. Salgınların etkisini bertaraf etmek amacıyla kâhinler tarafından *namburbû* gibi dini ritüeller düzenlenmiştir. Hukuki düzlemde ise Hammurabi Kanunları, salgınları tanrısal kaynaklı kabul ederek çobanları sorumluluktan muaf tutmuştur. Çivi yazılı belgeler ayrıca hasta hayvanların tecridine dayanan erken bir karantina anlayışına, hastalıklı etlerin tüketilmemesi gerektiğine ve bitkisel tedavi yöntemlerine işaret etmektedir. Sonuç olarak çalışma, Mezopotamya toplumlarının hayvanlarda görülen salgınlara mücadelede dini, hukuki ve pratik yöntemleri bütünlük bir modelle uyguladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Hayvanlardaki Salgınlar, Hastalıklar ve Kehanetler

ABSTRACT

This article examines the perception and definition of epidemic diseases among animals in Mesopotamian sources. In antiquity, epidemics were regarded as manifestations of divine wrath; thus, astrological observations (specifically the Mars-Nergal relationship) and liver omens (hepatoscopy) were utilized as primary tools to predict these calamities. To avert or mitigate the impact of such diseases, religious rituals, most notably the *namburbû*, were performed by diviners. On a legal level, the Code of Hammurabi categorized epidemics as being of divine origin, thereby exempting herdsmen from liability for related animal losses. Furthermore, cuneiform documents point to an early understanding of quarantine based on the isolation of sick animals, warnings against the consumption of diseased meat, and the application of various herbal treatment methods. In conclusion, this study demonstrates that Mesopotamian societies used a combination of religious, legal, and practical methods to fight animal diseases.

Keywords: Mesopotamia, Animal Epidemics, Diseases and Prophecies

Sorumlu yazar: Cansu ALTUN YILDIRIM

Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

E-mail: Cansu.altun1992@gmail.com

Geliş Tarihi(Received): 08.01.2026 **Kabul Tarihi(Accepted):** 04.03.2026 **Yayın Tarihi(Published):** 25.06.2026

Atıf bilgisi:

Cansu Altun Yıldırım, "Çivi Yazılı Metinlere Göre Mezopotamya'da Hayvanlar Arasında Görülen Salgınlar" *Archivum Anatolicum* 20, no. 1

(Haziran 2026): DOI: 10.46931/aran.1859394

Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlara aittir. Yayımlanan çalışmalar CC-BY lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

The copyright of the articles published in our journal belongs to the authors. Published articles are made available as open access under a CC-BY licence.

Giriş

Çivi yazısı MÖ. 4. binyılın sonlarında Sumerliler tarafından geliştirilmiş olup, Mezopotamya başta olmak üzere İran, Suriye ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyada binlerce yıl boyunca kullanılmış en eski yazı sistemlerinden biridir. Kil tabletler üzerine stilus adı verilen kalemlerle işlenen bu yazı, başlangıçta idari ve ekonomik kayıtlar için kullanılmış; zamanla hukuki metinlerden dini ritüellere, tıbbi reçetelerden kehanet metinlerine kadar geniş bir yelpazede bilgi aktarmıştır. Hayvan ve insan hastalıklarına dair en erken veriler de yine bu çivi yazılı belgelerden elde edilmekte olup, söz konusu belgeler Eskiçağ toplumlarının salgın hastalıkları algılama, yorumlama ve onlarla başa çıkma yöntemlerini anlamamız açısından temel kaynak niteliği taşımaktadır.

Çağdaş bilimsel araştırmalar hastalıkların sebeplerini anlama imkânı verirken, antik dönem insanları, mevcut teknolojik imkanların kısıtlılığı nedeniyle hastalıkları ilahi kaynaklı güçlerin eseri olarak yorumlamışlardır. Rahatsızlıklar, genellikle ilahi bir ceza veya sınav olarak kabul edilmiş ya da hastalık demonlarının neden olduğu kötücül etkilerle ilişkilendirilmiştir. Buna göre, *utukku* ve *asakku* demonları ile *alû* kötü ruhu çeşitli hastalıklara sebep olurken, *namtar* demonu ölüm getirmekteydi. Orta Asur dönemine ait bir büyü metni, bu dört demonun ülkeyi ele geçirerek salgın hastalıklara yol açtığını belirtmektedir.¹ Bu demonlar aracılığıyla hastalıkların yayılıp salgının meydana geldiği düşünülmüştür. Salgınlarla ilişkilendiren diğer bir ilahi varlık, yeraltı dünyasının tanrısı Nergal’dır. Çivi yazılı belgelerde Nergal,² yeraltı dünyasından çıkmasıyla yer yüzüne bereket getirmesinin yanı sıra, ateş ve savaşı beraberinde getiren, insanlar ve hayvanlar arasında salgınlara ve ölümlere neden olan bir tanrı olarak tasvir edilmektedir. Nergal ile ilişkilendirilen Mars gezegenin gökyüzündeki konumu, ülkede salgın hastalıkların meydana geleceğine dair yorumlara yol açmıştır.³

Hastalıkların tedavi edilmesi konusunda bugün olduğu kadar geçmişte de doktorluk mühim bir meslek dalıydı. Etimolojik olarak “suyu bilen adam” anlamındaki Sumerce LÚ.A.ZU ve Akadca karşılığı *asû* olan “doktor”lar, hastalıkların tedavi edilmesi için çeşitli şifalı bitkisel kürler hazırlamakta ve bu ilaçları hastalara uygulamaktaydı. Bununla birlikte, metinlerde veteriner kelimesini karşılayacak ifadeler de yer verilmiştir. Bu kelime, A.ZU GU⁴ ^{Hi.A} “sığır doktoru” ve A.ZU ANŞE “eşek doktoru” gibi ifadelerle kaydedilmiştir⁴. Veteriner hekimlik konusunda, alanında oldukça uzmanlaşan kişilerin varlığı da yine çeşitli belgelerden bilinmektedir⁵. Aslında bilimsel olarak nitelendirebileceğimiz tedavi sağlayan bu kişilere karşın, hastalıkların ilahi kökenli olduğu ve şifanın yine tanrıdan geldiği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Hastalıklar karşısında, doktorların yanı sıra, Akadcası *bârû*, Sumercesi LÚ.HAL olan “kâhin”lere, *mašmaššu* ve *āšipu* yani “kötülük kovucu”lara da başvurulmuştur. Bu görevliler arasında, kötülüğü uzaklaştırmak ya da kötü musibetleri önlemek gibi görevleri bulunan *āšipu*’lara büyük iş düşmekteydi. Bir kötülük kovucu olarak *āšipu*’lar, “öngörülen kötülüğü defetme ritüeli” olarak tanımlanan *namburbû* ritüellerini gerçekleştirirdi. Böylece tanrıların öfkesi yatıştırılır ve var olan ya da gerçekleşebilecek felaketler savuşturulurdu. Ninova’dan çıkarılan ve *namburbû* ritüelini konu alan bir metinde,⁶ kralın askerlerinin ve atlarının hastalanmaması ve herhangi bir beladan korunması için bir tılsımın hazırlanmasından bahsedilmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, Eski Ön Asya toplumlarının yaşam biçimleri ve dünyaya bakışları, hastalıkları bütünüyle dünyevi bir perspektiften değerlendirmeye henüz elverişli değildi. Antik Yunan hekimi Hippokrates’e kadar uzanan süreçte, hastalıkların kökeni genel olarak ilahi iradeyle açıklanmaya devam etmiştir. Bu ilahi kaynaklı açıklamaların yanı sıra, hastalıkları tedavi etmek amacıyla farmakolojik yöntemlere de başvurulmuştur. Ayrıca, salgınların bulaşıcılığının farkına varıldığı ve bu doğrultuda hastalık taşıyan kişi veya hayvanlardan uzak durulması gerekliliği anlaşılmış⁷ ve karantina uygulamaları hayata geçirilmiştir.

Çivi yazılı belgelerde, hayvanlar arasında görülen hastalıklar ve salgınlar için kullanıldığı düşünülen Sumerce ve Akadca pek çok kelime bulunmaktadır. “Hastalık” ifadesi, Sumerce daha çok GIG olarak karşımıza çıksa

1 Markham J. Geller, “A Middle Assyrian Tablet of Utukku Lemnutu, Tablet 12”, *Iraq* 42/1 (1980): 35-36.

2 Piotr Steinkeller, “The Name of Nergal”, *Zeitschrift für Assyriologie und Verwandte Gebiete* 77 (1987): 162; Franciscus A. M. Wiggermann, “Nergal A. Philologisch”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 9 (1999): 222-223.

3 Wiggermann, “Nergal A. Philologisch”, 223.

4 CAD A/II, 347e.

5 François Thureau-Dangin, *Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre 1. Lettres et Contrats de l’Époque de la Première Dynastie Babylonienne* (Paris: 1910): TCL 1, 132 (Pl. LXXI); Jean Marie Durand, *Archives Royales de Mari 26/1. Archives Épistolaires de Mari* (Paris: 1988), 570: ARM 26/1, 270.

6 Richard Caplice, “Namburbi Texts in the British Museum IV”, *Orientalia* 39/1 (1970): 118.

7 Edward Neufeld, “The Earliest Document of a Case of Contagious Disease in Mesopotamia (Mari Tablet ARM X, 129)”, *Journal of Ancient Near Eastern Society* 18 (1986): 63.

da TAB, TUR₅ ve aynı zamanda hastalık demonlarından biri olan NAM.TAR da kullanılmıştır. Akadca hastalık, “hasta olmak, hastalanmak” anlamlarına gelen *marāšu* fiilinden türeyen *maršu* ya da *muršu* olarak ifade edilmiştir. Salgınla ilgili Mezopotamya kaynaklarındaki ifadeler ise şöyledir; salgın Sumerce ŞUB, RI.RI.GA, ÚŠ, UG₆ olarak kaydedilmiş olup Akadca *maqātu* “düşmek” fiilinden gelen⁸ *miqittu* için “yıkım, salgın, hayvanlar arasında ölüm” gibi tanımlamalar yer almaktadır. Bu ifade “hayvanlar arasında salgın ya da toplu ölüm” anlamının dışında normal yollarla ölmüş ya da kesilmiş hayvanlar için de kullanılmıştır. Bu çalışmamızda, salgın anlamıyla kaydedilmiş metinler çerçevesinde değerlendirmeler yapılacaktır. İnsanlar arasında görülen salgın, daha çok *mūtānu* kelimesiyle görülürken, ordu içerisinde çıkan salgınlar için ŞUB yani Akadca karşılığı olarak *miqittu* ifadesi de kullanılmıştır⁹. Muhtemelen sadece orduda değil, atlar arasında da hastalıktan kırılma olduğu için *miqittu* ifadesi tercih edilmiştir. Bunların dışında *akālu* “yemek, tüketmek” fiilinden türetilen *ukultu* ifadesi de “tüketen, saldırı, salgın”¹⁰ anlamlarıyla metinlerde yer almaktadır. Bununla birlikte, “salgın, hastalık” olarak düşünülen fakat daha edebi bir dille ifade edilen “tanrının vuruşu, dokunuşu, işi” olarak çevrilebilen *lipit ilim* kullanımına da rastlanmaktadır¹¹.

Salgından Kaynaklanan Hayvan Ölümleriyle İlişkili Belgeler

Mezopotamya’dan günümüze ulaşan farklı dönemlere ait çeşitli tıbbi belgeler, reçeteler, fal ve kehanet metinleri, hayvanlar arasında görülen hastalıklar ve salgınlara ilişkin zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu metinler, dönemin insanların hastalıklarının nedenleri, yayılım biçimleri ve tedavi yöntemleri konusundaki bilgi birikimini ve bu olgulara dair algılarını yansıtmaktadır. Kaydedilen tedavi reçeteleri, büyü ve ritüel metinleri, hastalıklara karşı hem pratik hem de spiritüel uygulamalara dayanan karmaşık bir yaklaşımın varlığını göstermektedir. Bunlara ek olarak, Babil toplumunun sosyal ve ekonomik düzenini gözetten Hammurabi Kanunlarında hayvan hastalıkları ve salgınlara dair açık hükümler yer almaktadır. İlgili kanun maddesinde, çobanların sorumluluğu, sürüdeki toplu hayvan ölümleri ve bu kayıpların tazmin edilmesine yönelik hükümlere yer verilmiştir.

H.K. 266, st. 76-81:

“Eğer ağılda bir tanrı dokunuşu (*lipit ilim* “salgın”) olursa veya bir aslan (hayvanı) öldürürse, çoban tanrının huzurunda temize çıkacak ve ahırdaki (hayvan) ölümlerini ahır sahibi kabul edecek.”¹²

Mezopotamya toplumunda hayvanların otlatması ve bakımı çoğunlukla profesyonel çobanlar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Bu sistemde, hayvan sahipleri sürülerini çobanlara emanet ederken, doğal olarak hastalık ve salgın riski de önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Hammurabi Kanunlarında yer alan bu hüküm, ahırlarda veya otlaklarda meydana gelen hayvan ölümlerinin, eğer tanrının verdiği bir hastalıktan kaynaklandığı veya çobanın açık bir ihmali yoksa, çobanın sorumlu tutulmayacağını öngörmektedir. Çobanın temize çıkması, tanrı huzurunda muhtemelen yemin ederek suçsuzluğunu beyan etmesiyle mümkün olmaktadır. Buna rağmen, hayvan sahipleri açısından sürüdeki kayıplardan doğan bir mağduriyet oluşuyordu. Bu sebeple, ihmali olmayan çobanı korumaya yönelik bu kanun maddesine ek olarak, hayvan sahipleri ve çobanlar arasında, her iki tarafın haklarını güvence altına almak amacıyla bazı sözleşmeler¹³ yapılmaktaydı. Eski Babil dönemine ait olan ve birçok defa rastlanan bu sözleşmelerde, genellikle hayvanların doğumları ve ölümleri belirli bir denkleme oturtulmuş ve sürüde beklenen artış ve doğal kayıplar dengelenerek, taraflar arasında makul bir risk paylaşımı sağlanmıştır. Bu duruma dair somut örneklerden ikisine konu olan, Ubarrum adlı hayvan sahibi ile hayvanlarını otlatmakla görevlendirilen çobanlar Sin-idinam ve Ana-Şamaş-lişi arasında yapılan sözleşmeler şöyledir;

8 Salih Çeçen ve Ömer Kahya, “Akadca belgelerle Salgın, Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar”, Ö. Sir Gavaz ve G. Masalcı Şahin (ed.), *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*, (İstanbul: 2021), 53, dipnot 5.

9 Çeçen ve Kahya, “Akadca belgelerle Salgın, Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar”, 71; Bu durumu destekleyecek birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri olan BAM 1, 1 iii 44’ta ŞUB’ÉRİNⁿⁱ yani *miqitti ummāni* “ordudaki salgın” ifadesine yer verilmiştir.

10 Çeçen ve Kahya, “Akadca belgelerle Salgın, Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar”, 53.

11 CAD L, 201.

12 Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, (Ankara: TTK basımevi, 1989), 165.

13 Benno Landsberger, “Remarks on the Archive of the Soldier Ubarum”, *Journal of Cuneiform Studies* 9/4 (1955):130; Maurice Birot, *Tablettes Économiques et Administratives d’Époque Babylonienne Ancienne Conservées au Musée d’Art et d’Histoire de Geneve*, (Paris: 1969), 65; Marten Stol, “Tiermedizin”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 14 (2014): 10.

MAH 16128, st. 1-10¹⁴:

“Ana-Sin-Takil’in oğlu Ubarrum’a ait biri Subartu’dan 3 koyun, 1 kuzu, toplam 4 küçükbaş hayvan, çoban Sin-idinam’a otlatmak üzere verilmiştir. (Çoban) *pissatu* hastalığını¹⁵ ve (herhangi bir) kaybı tazmin edecek ...”

MAH 16421, st. 1-14¹⁶:

“Ubarum’a ait 5 küçükbaş hayvan, 2 koç, 3 kuzu, toplam 10 küçükbaş hayvan, 2 keçi, 1 kuzu^(?), toplam 13 küçükbaş hayvan, çoban Ana-Šamaš-lišī’ye teslim edilmiştir. (Çoban) *pissatu* hastalığını ve (herhangi bir) kaybı tazmin edecek ...”

Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı üzere, Mezopotamya toplumunda hem insanları hem de hayvanları etkileyen salgın hastalıklar, toplumsal ve ekonomik düzeyde de yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemin toplumları, bu felaketlerin sebeplerini ve çözüm yollarını tespit etmek noktasında bilimsel yöntemlerden yoksun olmakla birlikte hem kökenini anlamaya hem de gelecekteki benzer olayları öngörmeye yönelik yoğun bir ilgi göstermişlerdir. Bu bağlamda kehanet ve fal metinleri, dönemin insanların bilinmeyenini anlamlandırma ve geleceği kontrol etme arzularının somut yansıması olarak öne çıkar. Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarında özellikle hayvan davranışları, doğumsal anomaliler ve gezegen hareketleri gibi gözlemler, yaklaşmakta olan salgınlar ya da toplumsal felaketlerin habercisi olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlar, kriz yönetiminin ve toplumsal hazırlığın bir parçası olarak işlev görmüştür. Eski Babil dönemine ait belgelerin yer aldığı YOS serisindeki bazı kayıtlar ve hayvan sürüleri arasında salgın hastalık çıkacağını ön gören kehanet metinleri, bu anlayışın en dikkat çekici örneklerindedir. Büyük olasılıkla eğitim amaçlı hazırlanmış olan bu metinlerde, öğrenciler hem dil ve yazı pratiği yapmakta hem de felaketleri yorumlama ve kehanet geleneğini öğrenmektedir. Aşağıdaki YOS serisinin sonucusuysa iç organ falına dayalı bir kehanet örneğini ihtiva etmektedir.

YOS 10, 54, st. 19¹⁷:

“Eğer kalçasında leke varsa, onun evindeki sürülerde salgın (*miqittu*) meydana gelecek.”

YOS 10, 20 st. 16¹⁸:

“Salgın, sürüleri yok edecek (*būli* DINGIR^{um} *ikkal*) (ya da) onun ikinci bir anlamı tanrının hizmetkarının ayağı serbest bırakılmayacak”

YOS 10, 41 st. 20-21¹⁹:

“Eğer dalak yuvarlaksa, sürü (arasında) felaket (olacak) (*šahluḫti būlim*). [Eğer dalak yu]varlak[sa], sürü (arasında) salgın (olacak) (*miqitti būlim*)”

Farklı türden hayvanlar arasında gözlemlenen olağan dışı cinsel davranışlar ve cinsi birleşmeler, yine yaklaşmakta olan salgın hastalıklar ve toplumsal felaketlerin habercisi olarak yorumlanmıştır.

CT 39, pl.26, st.15²⁰:

“Eğer bir domuz, bir koyuna (cinsel anlamda) yaklaşırsa, hayvan sürülerinde salgın (ŠUB^{ti} [MÁŠ].ANŠE) (olacak)”

Geç Asur dönemine tarihlenen ve Asur devleti’nin önemli idari merkezlerinden biri olan Asur şehrinde (Kalat Şerkat) ele geçirilen bir metnin ilgili satırlarında, şehirdeki hayvanları etkileyebilecek bir salgından bahsedilmektedir.

14 <https://cdli.earth/artifacts/424045> ; Edmond Sollberger, “Thirty- Two Dated Tablets from the Reign of Abi-ešuh”, *Journal of Cuneiform Studies* 5/3 (1951): 87; Emile Szlechter, “Les Tablettes Juridiques Datées du Règne d’Abi-ešuh Conservées au Musée d’Art et d’Histoire de Genève”, *Journal of Cuneiform Studies* 7/3 (1953): 90 ve 91.

15 Birot, *Tablettes Économiques et Administratives d’Époque Babylonienne Ancienne*, 65; CAD P, 425’te bu hastalık için “uyuz” manasının yanı sıra “sendeleme, topallama” anlamındaki *pessû* ile ilişkilendirilerek “felç” tanımlaması mevcuttur.

16 <https://cdli.earth/artifacts/424199> ; Sollberger, “Thirty- Two Dated Tablets from the Reign of Abi-ešuh”, 86; Szlechter, “Les Tablettes Juridiques Datées du Règne d’Abi-ešuh Conservées au Musée d’Art et d’Histoire de Genève”, 91.

17 <https://cdli.earth/artifacts/293405> ; Albrecht Goetze, *Yale Oriental Series 10 (YOS 10). Old Babylonian Omen Texts* (New Haven/ London/ Oxford: 1966), PL. CXIV.

18 <https://cdli.earth/artifacts/293414> ; Goetze, *Yale Oriental Series*, PL. XXV.

19 <https://cdli.earth/artifacts/293402> ; Goetze, *Yale Oriental Series*, PL. LXXII.

20 <https://cdli.earth/artifacts/366127> ; Cyril J. Gadd, *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum* 39 (CT 39) (London: 1926).

KAR 377, st. ay.29²¹:

“Eğer bir şehirde karıncalar çok fazlaysa ve birbirlerini öldürüyorlarsa, bu şehirde hayvanları etkileyen bir salgın (RI.RI.GA) olacaktır.”

İnsanların geçmişte edindiği tecrübeler ve uzun süreli gözlemlere dayanan kehanet ve fal uygulamaları, Mezopotamya toplumunda ilahi olanla insanlar arasında bir köprü işlevi görmüştür. Semavi dinlerde rastlanan kutsal olanın gök ile ilişkilendirilmesi düşüncesi, Mezopotamya toplumlarında da kendini göstermiştir. Bu sebeple gezegen hareketleri, ay ve güneş tutulmaları gibi göksel olaylar izlenmiş, tecrübelerle birlikte bazı öngörülerde bulunmuşlardır. Özellikle geç dönemlere tarihlenen astrolojik rapor ve kehanet metinlerinde, toplumları tehdit eden savaş, hastalık, salgın gibi felaketlerden söz edilmektedir²². Çivi yazılı belgeler, “kızıl gezegen” olarak bilinen Mars’ın (^{MUL}-*şalbatānu*) gökyüzündeki konumunun ve belirli tarihlerde görünmesinin yaklaşan salgınlar ve toplu ölümler için uğursuz bir alamet olarak değerlendirildiğine dair açık ifadeler bulunmaktadır²³. Geç Asur dönemine ait bir örnekte, gökyüzü yorumcusu ve kâhin Balasi tarafından krallığa gönderilen bir mektupta²⁴, Ay ve Mars kavuşmasının olası olumsuz etkilerinden, özellikle de hastalıklar ve felaketlerin artacağından bahsedilmektedir. Mektubun ilgili satırları şöyle:

RMA 88, st. ay. 3-5²⁵:

“Eğer ayın etrafı hale ile çevrilirse ve Mars ile kavuşursa, hayvan sürüleri ve vahşi hayvanlar telef olacak (ZÁH).”

Salgın hastalık gibi felaketlerin habercisi olarak kabul edilen astrolojik olaylar, kehanet literatüründe sıklıkla tekrarlanan temalar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Mars (^{MUL}-*şalbatānu*) ve Jüpiter (^{MUL}SAL.ME.GAR) gezegenlerinin gökyüzünde belirli tarihlerde birbirine yakın konumlara gelmesi, çivi yazılı astroloji raporlarında çoğu zaman uğursuzluk, hastalık ya da yaklaşan salgınların ilahi işareti olarak yorumlanmıştır. Bu tür yorumların önemli örneklerinden biri, gökyüzü gözlemcisi Borsippa’lı²⁶ Nabû-iqişa tarafından derlenen bir raporda karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu belgede, gezegenlerin konumlarına dair gözlemsel veriler sunulmakta ve bu verilerin sonucunda, hayvanlar arasında yayılabilecek bulaşıcı salgınlara dair uyarılarda bulunmaktadır. Metin, yalnızca astronomik bir kayıt değil; aynı zamanda göksel düzenin yeryüzü olaylarıyla kurduğu nedensellik ilişkisinin, nasıl bir düşünsel ve kültürel zeminde anlamlandırıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Belgenin ilgili satırları şöyledir:

RMA 195, st. öy.6-7²⁷:

“Eğer Mars ve Jüpiter yakınlaşırsa, ülkede güçlü bir hastalık (*miqtu*) olacak.”

RMA 195, st. ay.1-3:

“Eğer kızıl gezegen (Mars) ve büyük yıldız (Jüpiter) yakınlaşırsa, hayvan sürülerinde salgın (^{ŠUB}^{tim}) (olacak).”

Gökyüzü gözlemcisi Nabû-iqişa, yazdığı raporun ilerleyen satırlarında, ismi açıkça belirtilmeyen bir Geç Asur kralına hitap ederek, ülke genelinde gözlemlenecek kötü alametlere karşı *namburbû* ritüelinin uygulanmasını tavsiye etmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere bu ritüel, tanrıların öfkesini yatıştırmak ve felaketleri savuşturmak amacıyla icra edilmekteydi ki gözlemci, krallığı bu önerisiyle beklenen kehaneti etkisizleştirmeye yönelmiştir. Uruk (Varka) kentinde ele geçirilen bir astrolojik fal metni olan başka bir belgede hem büyük hem de küçükbaş hayvanlar arasında salgınların çıkacağına dair bir kehanet yer almaktadır. Söz konusu tablette, salgın hastalıklar için RI.RI.GA (Akadca *miqittu*) ve *ukultu* yani “yemek, tüketmek” kelimeleri hatta metnin ilerleyen, bir başka satırında ^{ŠUB}^{tim} ideogramının²⁸ beraber kullanılması dikkat çekmektedir.

21 <https://cdli.earth/artifacts/369344>

22 Çeçen ve Kahya, “Akadca belgelerle Salgın, Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar”, 70-71.

23 Wiggermann, “Nergal A. Philologisch”, 223.

24 R. Campbell Thompson, *The Reports of the Magicians and Astrologers of Nineveh and Babylon in the British Museum II* (London: Luzac, 1900), 24; Hermann Hunger, *Astrological Reports to Assyrian Kings* (Helsinki: 1992), 49.

25 <https://cdli.earth/artifacts/336417>

26 Steven W. Cole, “Marsh Formation in the Borsippa Region and the Course of the Lower Euphrates”, *Journal of Near Eastern Studies* 53/2 (1994): 82; Güney Mezopotamya kenti olan Borsippa bugünkü Irak sınırlarında yer alan Birs’e konumlandırılmaktadır.

27 <https://cdli.earth/artifacts/237151>; Thompson, *The Reports of the Magicians and Astrologers*, 66; Hunger, *Astrological Reports to Assyrian Kings*, 160.

28 François Thureau-Dangin, *Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre 6. Tablettes d’Uruk, à l’usage Des Prêtres Du Temple d’Anu Au Temps Des Séleucides* (Paris: 1922), 32, TCL 6, 16 st. r.19: ^{ŠUB}^{tim} [MÁŠ] ANŠE = *miqittim bulim* “sürüdeki salgın” ifadesi bulunmaktadır.

TCL 6, 16, st. 9-10²⁹:

“Eğer Mars? gezegeni *tebētu* ayında³⁰ (10. ay) (görünürse), büyük ve küçükbaş hayvan sürülerinde salgın (RI.RI.GA) (olacaktır). Eğer Mars? gezegeni *tebētu* ayında görünürse ve onun parlaklığı karanlık olursa, büyük ve küçükbaş hayvan sürülerinde salgın (*ukultu*) (olacaktır).”

Mars gezegeninin ay ile tutulma yaşaması, Jüpiter gezegenine yaklaşması ve *tebētu* ayında görünür hale gelmesi, çivi yazılı kaynaklarda doğrudan salgınla ilişkilendirilen alametler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Mars'ın Oğlak takım yıldızına girmesi ve parlaklık göstermesi de yine hayvan sürülerini etkileyecek bir salgının yaklaşmakta olduğuna dair kehanetlerde önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Bu tür yorumlar, özellikle Geç Asur Dönemi'ne ait astrolojik yazışmalarda açıkça görülmektedir. Dönemin bazı Asur kralları, gökyüzü gözlemcisi kahinlere mektuplar aracılığıyla göksel olayların anlamı hakkında sorular yöneltmiş, kahinler ise yanıtlarını yine yazılı mektuplarla ilemişlerdir³¹. Burada ele alınan ve başlangıç kısmı kırık olduğu için gönderenin kimliği kesin olarak bilinmeyen Geç Asur Dönemi'ne ait mektup³² bu kapsamda değerlendirilebilir. Metnin içeriği, yazarın çeşitli astrolojik fal tabletlerine başvurarak bilgi aktardığını ortaya koymaktadır.

ABL 1134, st. ay.2-4, 8 ve 12-13³³:

“Mars gezegeni, Oğlak takımyıldızına girmiş, sabit bir şekilde yerinde durmuş ve büyük bir parlaklığa sahiptir... (Mars'ın büyük) parlaklığına ilişkin yorum şöyledir: ...

Eğer Mars'ın gökyüzünde olağan dışı bir parlaklık görülürse, ülkede salgın yani sürülerde toplu ölümler olacaktır.”

Tüm bu belgeler, gezegen hareketlerinin özellikle Mars gezegenin gökyüzündeki konumunun, eski Mezopotamya'da salgın hastalık ve diğer musibetlerle ilişkilendirildiğine işaret etmektedir. Bu ilişki yalnızca gökyüzü gözlemlerine ve kehanet metinlerine yansımakla kalmayıp, aynı zamanda dilsel ve etimolojik düzeyde de kendini göstermektedir. Mars gezegeninin Akadca karşılığı olan ^{MUL}*şalbatānu*, Sumerce MUL.UDU.IDIM.SA₅ ya da MUL.LU.BAD³⁴ ideogramlarına karşılık gelmektedir. Buradaki BAD işareti, Akadca'da “ölümcül hastalık, salgın” anlamına gelen *mūtānū* terimin ideografik karşılıklarından biri³⁵ olarak da kullanılmakta ve bu bağlantı, Mars'ın sembolik olarak da yıkım ve ölümle özdeşleştirildiğine işaret etmektedir. Diğer etimolojik analizler de bu sembolik bağlamı destekler niteliktedir. Örneğin bazı filolojik yorumlarda MUL *şalbat-a-nu*, bileşik biçimde *muštābarrū mūtānū* (ZAL/ ŞAL + BAD-A-NU) şeklinde çözümlenmiş ve anlamı “salgın yayan (gezegen)” olarak değerlendirilmiştir³⁶. Bu tür dilsel ve simgesel bağlantılar, Mezopotamya'da astrolojik düşüncenin yalnızca gözleme değil, aynı zamanda derin bir kavramsal yapı ve sembolik dil sistemine dayandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Gökyüzündeki konumu ve hareketleri doğrultusunda Mezopotamya astrolojisinde uğursuzluk, yıkım ve ölüm gibi kötü alametlerin sembolü haline gelen Mars gezegeni, özellikle yeraltı tanrısı Nergal ile özdeşleştirilmektedir³⁷. Nergal, bir yandan tarım döngüsü ve bolluğun yeniden doğuşuyla ilişkilendirilirken, öte yandan yeraltı dünyasının ve ölümlerin efendisi olarak savaş, ölüm ve salgın hastalıklarla sembolik bir bağa sahiptir. Tanrı Nergal'in özellikle salgın hastalıklar ve kitlesel ölümlerle bağdaştırılması, onun sembolik temsilcisi olan Mars gezegeninin gökyüzündeki görünümüne yönelik astrolojik yorumlarda açıkça görülmektedir. Bu kozmik anlamlandırmalar, yalnızca astronomik fenomenlerin sembolik yorumu değil; aynı zamanda Mezopotamya toplumlarının felaketleri tanrılarla irtibatlandırarak anlamlandırma çabasının ürünüdür. Savaşla ilişkilendirilen tanrı Adad ile birlikte Nergal'in sembolik temsilcilerinin Asur ordununun bazı seferlerinde yer aldığı³⁸ kaydedilmiştir. Bilindiği üzere

29 <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/363689> Burada bu metin, Helenistik döneme (MÖ. 323-63) tarihlendirilmektedir; Thureau- Danguin *Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre* 6, 30.

30 René Labat, *Manuel D'epigraphie Akkadienne* (Paris: 1988), 288; söz konusu ay bugünkü Aralık- Ocak aylarına karşılık gelmektedir.

31 Simo Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanibal* (1970), 163 ve 218.

32 Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanibal*, 72 ve 109.

33 <https://cdli.earth/artifacts/334747>

34 Thureau- Danguin, *Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre* 6, 30; TCL 6, 16, 9 ve 10 satırlarında MUL.LU.BAD okunuşu uygun görülmüştür ve bu gezegenin Mars olacağı düşünülmüştür. Çünkü buradaki LU ve UDU ile BAD ve IDIM işaretleri aslında aynı olduğundan eski ve yeni kaynaklarda iki okunuşa da rastlanmaktadır.

35 CAD M/II, 296.

36 Wiggermann, “Nergal A. Philologisch”, 223.

37 Werner R. Mayer, *Untersuchungen zur Formensprache der Babylonischen Gebetsbeschwörungen*, *Studia Pohl; Series Maior*, (Roma: 1976), 402.

38 Wiggermann, “Nergal A. Philologisch”, 222.

namburbû gibi ritüeller, ordu sefere çıkmadan önce ya da sonra, askerlerde ve kullandıkları hayvanlarda salgın gibi felaketler görülmesin diye uygulanmaktaydı. Bu sembolik temsilcilerin böyle bir dini ritüel için götürülmesi oldukça olasıdır.

Geç Asur döneminde sarayla iletişim halinde olan gökyüzü gözlemcisi ve kâhin Nabû-ahhe-eriba, yıldızların, gezegenlerin ve diğer göksel olayların yorumlanmasına dayalı kehanet bilgilerini sistemli bir şekilde raporlamıştır. Bu raporlardan biri olan Ninova’da bulunmuş ABL 405: 13-14 numaralı mektup³⁹, doğrudan Asur kralına hitaben kaleme alınmıştır. Mektupta, kralın güneşin doğuşuyla ilgili sorduğu bir soruya yanıt verilirken, yanıtın kehanetlerin bulunduğu tabletlere başvurarak verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Mezopotamya’daki gökyüzü gözlem uygulamalarının sistematikleşmiş kehanet literatürüne dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Mektubun alıcısı olan kralın adı belgede açıkça belirtilmemekle birlikte, tarihsel ve içeriksel bağlam göz önüne alındığında, gökyüzü gözlemlerini içeren bu raporların iyi eğitim almış Asur kralı Aşşur-bâni-apli’ye yazıldığı düşünülmektedir. Mektupta asıl dikkati çeken kısım, tanrı Nergal’ın yeryüzüne yayacağı yıkımın ve hayvanlar arasında çıkacak salgınların olasılığına dair bir uyarının olmasıdır.

ABL 405, st. öy.6-8 ve öy.12-14⁴⁰:

“Kralım, efendim bana güneşin doğumu hakkında yazmış; bu konuda (tabletlerde) şöyle denmektedir: ...

Eğer gün kasvetli/ kapalı olur ve kuzey rüzgarıyla birlikte meydana gelirse: Nergal tarafından yutulacak (*ukulti*); hayvan sürüleri azalacak.”

Geç Asur dönemine ait astrolojik raporlarda, yalnızca Mars gezegeni ve onunla özdeşleştirilen ölüm ve hastalıkların tanrısı Nergal değil, aynı zamanda tanrıça İshara ile ilişkilendirilen Akrep takım yıldızı da dikkatle izlenen göksel unsurlar arasında yer almaktadır. Akrep takım yıldızının yeryüzünden gözlemlendiği konumu, hayvanlar arasında salgınların çıkacağına dair ilahi bir uyarı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili rapor ya da kehanet şöyledir;

RMA 223, st. öy.5- ay.2⁴¹:

“Eğer akrep takım yıldızı, tanrıça İshara’nın göğsü, ışığını yenilerken parlaksa, kuyruğu karanlıksa, boynuzları birbirine zıtsa: ... sığırlarda ve çoban kulübesinde salgın (*ŠUB^{tim}*) olacak.”

Gökyüzü gözlemlerine dayalı astrolojik yorumların yanı sıra, karaciğer falı (hepatoskopi) da Mezopotamya ve Anadolu’da, özellikle salgın hastalıkların öngörülmesi amacıyla başvurulan oldukça yaygın ve sistematik bir kehanet yöntemi idi. Bu uygulamada, hayvanların karaciğerleri çıkarılır, üzerindeki damar yapısı, lekeler ve çıkıntılar dikkatle değerlendirilerek geleceğe dair alametler yorumlanırdı. Bu bağlamda, kâhinlerin belirli alanlara göre uzmanlaştıkları ve farklı “kehanet departmanları”na ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Bazı uzmanlar gökyüzü gözlemlerine dayanarak öngöründe bulunurken, bazıları hayvanların iç organlarını ve genellikle karaciğerlerini inceleyerek kehanetler üretmişlerdir. Karaciğer falına dair bilgi veren çivi yazılı metinler arasında, üzerine kehanet notları kazanmış karaciğer modeli tabletler önemli yer tutmaktadır. Nitekim Eski Babil dönemine tarihlenen ve Sippar (Tell abu Habbah) kazılarında ele geçirilen bir karaciğer modelinde⁴², Marad⁴³ ve Uruk (Tell el-Varka) kentlerinde eşekler arasında ortaya çıkacak bir salgın hastalıktan söz edilmektedir. Söz konusu tablette, karaciğerin yüzeyine kazanmış işaretlerin, muhtemelen hastalığın belirtilerini veya organlar üzerindeki etkilerini sembolize ettiği düşünülmektedir. Bu tür gözlemlerin, yalnızca kehanet amacıyla değil, ayrıca hastalıkların patolojisini anlamaya yönelik temel bilgiler sunduğu da ileri sürülebilir. Bu kehanet metinlerinde hastalık henüz meydana gelmeden çeşitli önlemlerin alınıp alınmadığı belirsiz olmakla birlikte, hastalıkların ortaya çıkmasının ardından tedavi arayışına yöneldiği açıktır. Hayvanların karaciğer ve iç organlarının incelenmesi, hastalığın organik nedenlerini belirleme çabasıyla birleşerek, Mezopotamya tıbbının gelişmesine yön vermiş olmalıdır. Öyle ki

39 Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to be Kings Esarhaddon and Assurbanibal*, 40 ve 64; Simo Parpola, *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars* (1993), 59 ve 79; CAD U-W, 64.

40 <https://cdli.earth/artifacts/334276>

41 Hunger, *Astrological Reports to Assyrian Kings*, 281.

42 Çeçen ve Kahya, “Akadca belgelerle Salgın, Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar”, 71: CT 6, lev.1-3, 45 ve 46.

43 Rients de Boer “Marad in the Early Old Babylonian Period: Its Kings, Chronology, and Isin’s Influence”, *Journal of Cuneiform Studies* 65/1, (2013): 73-74; Marad, Güney Mezopotamya’da bulunmakta ve Nippur ve Kiş kentlerine oldukça yakın olan Wannat es-Sadum höyüğüne yerleştirilmek istenmektedir.

çivi yazılı belgelerde, hasta hayvanların etlerinin tüketilmemesi gerektiğine dair uyarılar bulunmaktadır⁴⁴. Mezopotamya tıbbı hakkında bilgi veren en dikkat çekici örneklerinden biri Geç Asur dönemine tarihlenen ve Asur (Kalat Şerkat) kentinde ortaya çıkarılan tıbbi belgeler külliyyatında görülmektedir. Bu belgeler, sadece hastalıkların tanımının ve semptomlarının değil, aynı zamanda bu hastalıklara karşı kullanılan bitkisel tedavi yöntemlerinin ve reçetelerin de kaydedildiği sistemli kaynaklardır. Eskiçağ tıp literatürüne önemli katkıları olan BAM (*Babylonian- Assyrian Medizin in Texten und Untersuchungen*) serisinin 1. cildindeki bir metinde hayvan sürüleri arasındaki salgınlardan (ŠUB^{ti} MÁŠ.ANŠE⁴⁵) söz edilmektedir:

BAM 1, 1 iii st. 40-41⁴⁶:

“Hayvan sürülerinde salgına (karşı) bitkiler.”

Bu metin hayvan sağlığının korunmasına yönelik bitkisel tedavi uygulamalarının varlığını bir kez daha göstermekle birlikte, veteriner hekimliğe dair somut veriler sunmaktadır. Bu tür ilaçlar genellikle şifacılar, tapınak görevlileri veya kahinlerin bilgisiyle hazırlanmaktaydı. Söz konusu metinde, salgın hastalığın türüne dair açık bir tanımlama yapılmamış olmakla birlikte, salgın hastalığın belirli semptomlara ya da incelemeler sonucu edinilen bulgulara dayanarak teşhis edildiğini düşündürmektedir. Bu çerçevede, karaciğer falı ya da iç organlardaki gözlemler, hastalığın doğasına ilişkin ipuçları sağlamış olabilir. Anlaşılmaktadır ki çeşitli salgın hastalıklar karşısında, edinilen tecrübelerle gelişen tıbbi müdahalelere başvurulmuş ve bitkisel ve hayvansal içeriklere sahip karışımlar hazırlanmıştır. İnsanlarla ilgili hastalıklarda farmakolojik bilgilere özellikle geç dönemlerde yoğun bir şekilde rastlansa da hayvan hastalıkları için gelişmiş bir tıbbi müdahale varsa bile bunlar belgelere fazla yansıtılmamıştır.

Sonuç

Çivi yazılı belgeler, Mezopotamya toplumlarının salgın hastalıkları yalnızca biyolojik bir olgu olarak değil, dini, hukuki, toplumsal ve sembolik boyutlarıyla ele aldıklarını göstermektedir. Metinlerde hastalıkların kökeni çoğunlukla tanrıların gazabı, kötü ruhların etkisi ya da ilahi irade ile açıklanmış; özellikle yeraltı tanrısı Nergal ve onun göksel temsilcisi Mars gezegeni, ölüm, yıkım ve kitlesel hayvan ölümleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede, göksel olaylara dayalı astrolojik gözlemler, karaciğer falları ve çeşitli kehanet metinleri, hayvan sürülerinde salgınların önceden haber alınmasını sağlayan başlıca araçlar olmuştur. Gökyüzündeki gezegen hareketleri, tutulmalar, yıldız kaymaları ve takımyıldızlarının konumları, hayvan sürülerinde salgınların habercisi olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlar, yalnızca gözlemsel değil, aynı zamanda sembolik ve teolojik temellere dayanmaktadır.

Hukuki belgeler ve sözleşmeler, toplumun salgınlara karşı yalnızca dini ritüellerle değil, aynı zamanda salgınlardan kaynaklı zararlara karşı yasal düzenlemelerle de önlem aldığını göstermektedir. Hammurabi Kanunlarında, çobanların ilahi kaynaklı salgınlardan sorumlu tutulmaması; buna karşın hayvan sahiplerini korumaya yönelik sözleşmeler yapılması, salgınların yarattığı toplumsal ve ekonomik sorunların hukuki bir çerçevede çözülmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Hammurabi Kanunundaki ilgili maddeler ile sayıları azımsanmayacak kadar olan sözleşmelerin arasında bir denge oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Salgınların önlenmesi ve bertaraf edilmesi amacıyla icra edilen *namburbû* ritüelleri ve benzeri arınma törenleri, yalnızca dini boyuta sahip olmayıp, aynı zamanda temizlik, arınma ve izolasyon gibi pratik unsurlar da içermektedir. Bu durum, Mezopotamya'da manevi ve maddi tedbirlerin birlikte değerlendirildiği karma bir salgın yönetimi modelinin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, insan ve hayvan hastalıklarına karşı bitkisel karışımların ve ilaçların hazırlanması, dönemin farmakolojik bilgisinin belirli bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Mezopotamya'da hayvanlar arasındaki salgın hastalıklar, yalnızca tıbbi bir mesele olarak değil, aynı zamanda dini inançları, hukuki düzenlemeler, ekonomik kaygılar ve ritüellerle şekillenen çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen belgeler, buradaki toplumların salgınları anlamlandırma ve başa çıkma çabalarının erken deneyimlerini yansıttığını göstermektedir.

44 René Labat, “Tabous de Tešrit et Autres Prescriptions”, *Iraq 23/ 1*, (1961): 90.

45 CAD M/II, 101.

46 <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/285106> = KAR 203: <https://cdli.earth/artifacts/369171>

KAYNAKÇA

1. Birot, Maurice. *Tablettes Économiques et Administratives d'Époque Babylonienne Ancienne Conservées au Musée d'Art et d'Histoire de Geneve*, Paris 1969.
2. Boer, Riens de. "Marad in the Early Old Babylonian Period: Its Kings, Chronology, and Isin's Influence", *Journal of Cuneiform Studies* 65/1 (2013): 73-90.
3. Caplice, Richard. "Namburbi Texts in the British Museum IV", *Orientalia* 39/1 (1970): 111-151.
4. Cole, Steven W. "Marsh Formation in the Borsippa Region and the Course of the Lower Euphrates", *Journal of Near Eastern Studies* 53/ 2 (1994): 81-109.
5. Çeçen, Salih ve Kahya, Ömer. "Akadca belgelerle Salgın, Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar", ed. Ö. Sir Gavaz ve G. Masalcı Şahin, *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*. 51-78. İstanbul, 2021.
6. Durand, Jean Marie. *Archives Royales de Mari* 26/1. *Archives Épistolaires de Mari*, Paris, 1988.
7. Gadd, Cyril J. *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum*, London 1926.
8. Geller, Markham J. "A Middle Assyrian Tablet of Utukku Lemnutu, Tablet 12", *Iraq* 42/1 (1980): 23-51.
9. Goetze, Albrecht. *Yale Oriental Series 10. Old Babylonian Omen Texts*, New Haven/ London/ Oxford, 2. Baskı, 1966.
10. Hunger, Hermann. *Astrological Reports to Assyrian Kings*. SAA 8, Helsinki, 1992.
11. Labat, René. "Tabous de Tešrit et Autres Prescriptions", *Iraq* 23/ 1 (1961): 88-93.
12. Labat, René. *Manuel D'épigraphie Akkadienne*. Paris, 1988.
13. Landsberger, Benno. "Remarks on the Archive of the Soldier Ubarum", *Journal of Cuneiform Studies* 9/4 (1955): 121-131.
14. Mayer, Werner R. *Untersuchungen zur Formensprache der Babylonischen Gebetsbeschwörungen*, *Studia Pohl; Series Maior*. Dissertationes scientificae de Rebus Orientis Antiqui 5, Roma, 1976.
15. Neufeld, Edward. "The Earliest Document of a Case of Contagious Disease in Mesopotamia (Mari Tablet ARM X, 129)", *Journal of Ancient Near Eastern Society* 18 (1986): 53-66.
16. Parpola, Simo. *Letters from Assyrian Scholars to be Kings Esarhaddon and Assurbanibal*. Verlag Butzon-Bercker Kevelaer, 1970.
17. Parpola, Simo. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. SAA 10, 1993.
18. Sollberger, Edmond. "Thirty- Two Dated Tablets from the Reign of Abī-ešuh", *Journal of Cuneiform Studies* 5/3 (1951): 77-97.
19. Steinkeller, Piotr. "The Name of Nergal", *Zeitschrift für Assyriologie und Verwandte Gebiete* 77 (1987): 161-168.
20. Stol, Marten. "Tiermedizin", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 14 (2014): 10-11.
21. Szlechter, Emile. "Les Tablettes Juridiques Datées du Règne d'Abī-ešuh Conservées au Musée d'Art et d'Histoire de Genève", *Journal of Cuneiform Studies* 7/3 (1953): 81-99.
22. Thompson, R. Campbell. *The Reports of the Magicians and Astrologers of Nineveh and Babylon in the British Museum II*. London: Luzac, 1900.
23. Thureau- Dangin, François. *Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre 1. Lettres et Contrats de l'Époque de la Première Dynastie Babylonienne*. Paris, 1910.
24. Thureau- Dangin, François. *Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre 6. Tablettes d'Uruk, à l'usage Des Prêtres Du Temple d'Anu Au Temps Des Séleucides*. Paris, 1922.
25. Tosun, Mebrure ve Yalvaç, Kadriye. *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. TTK basımevi, 2. Baskı, 1989.
26. Wiggermann, Franciscus A. M. "Nergal. A. Philologisch", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 9 (1999): 215-223.

KISALTMALAR

- ABL** : Assyrian and Babylonian Letters Belonging to the Kouyunjik Collections of the British Museum. Harper, Robert F. University of Chicago Press. Chicago, 1892-1914.
- BAM 1** : Babylonian- Assyrian Medizin in Texten und Untersuchungen. Köcher, Franz. Keilschrifttexte aus Assur. De Gruyter. Almanya, 1963.
- CAD** : The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Chicago, 1956vd.
- CT 39** : Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Gadd, Cyril J. London, 1926.
- KAR** : Keilschrifttexte Aus Assur Religiösen Inhalts. Ebeling, Erich. Wissenschaftliche Veröffentlichungen Der Deutschen Orient- Gesellschaft, Band 28 & 34. Leipzig, 1919-1923.
- MAH** : Musée d'Art et d'Histoire. Cenevre. İsviçre.
- RMA** : The Reports of the Magicians and Astrologers of Nineveh and Babylon in the British Museum. Thompson, R. Campbell. London, 1900.
- TCL 6** : Textes Cunéiformes, Musée Du Louvre. Thureau- Danguin, François. Tablettes d'Uruk, à l'usage Des Prêtres Du Temple d'Anu Au Temps Des Séleucides. Paul Geutner. Paris, 1922.
- YOS 10** : Yale Oriental Series, Babylonian Texts. Goetze, Albrecht. Old Babylonian Omen Texts. Yale Univesity Press, 1966 (2. baskı).